

3026:5

3026:5

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

VÄSTERBOTTEN

Degerfors

3026:5

Pettersson, Ingrid, 1930

Svar på ULMA:s frågelista 19 Nödbröd

15 bl.4:o

Exc. OSD

Nödbröd. Frågelista 19.

Det mest förekommande namnet på
missväxtår swägar, på gott år gäer.

Under nödåren 1866-67 fanns för Dege-
fors socken ett särskilt sädesmagasin
vid kyrkbyn, och från detta fick dem,
som behövde, låna säd.

Benämning på allt slags nödbröd
har varit swägarbröd

Utdrygnings- och ersättningsmedel
för mjöl under nödtiden var bark, islands-
och grantar, lättkorn och halm.

Innan myrarna började utdikas,
inbräffade det ganska ofta, att säden
frös bort. Vid sådana tillfällen greps
till olika slag av utdrygningsmedel,

så att det lilla mjöl man fick skulle räcka så länge som möjligt. I en del byar behöfdes aldrig dylika utdrygningsmedel tillgripas. I sådana byar till exempel där de hade gott om fiskrika sjöar, eller där folket jagade och fick mat ur skogen.

De år då barkbröd egentligen har förekommit i dessa trakter var tiden kring åren 1866-67.

Uttryck för nödfoder är färför, best. f. färförle. Med detta uttryck menas både nödfoder i vanlig mening, och dessutom olika ersättningsmedel, när brist på foder förelägg var färfva va föfäst

Vara utan foder benämnes färlös.

sit & föfösta. Till utdrygningsmedel för kreatursfoder användes löv, bark, björkrus, lav och ungtall.

II Det var bark av tall och gran, som användes som människoföda. Ät kreaturen togs bark av asp och tall.

Tallbarken samlades på våren under sårtiden löyptin. Laven kallades sav, best. f. såven. Att häden sava kallades att tréa löyp. Huruvida träden savade eller ej prövades genom, att man högg loss ett barkstycke på en trädstam och sen försökte lyfta detta från stammen. Lossade det, savade trädet.

Taga furubark kallades att löyp bärken eller att skjev bärken.

Taga bark av avhuggna träd -

Landsmålsarkivet Uppsala 3026:5
I. Pettersson. 1930. DEGERFORS
VB.

Frgl. 19

stammar till kreatursfoder sker bär-
kän.

Yttrebark kallades fr. ar.

I Degerfors socken finnes en by som hetat Furunäs. Efter ny syn har byn fått namnet Björntjärn. I Vännäs socken finnes en by med namnet Skardal.

III Varje hushåll tog furubark för sig. Det var bark av yngre träd man tog; av tallar med grön bark grön fr. ar. Skogen, man skattade, skulle ej vara så särdeles grov. Den skulle mäta ungefär en 20cm. i genomskäring vid brösthöjd. Träden fälldes genom huggning med vanliga hemsmidda yrar. Den nedersta delen av trädet, en meter ungefär, lämnades orörd.

Landsmålsarkivet Uppsala 3026:5
I. Pettersson. 1930. DEGERFORS
VB.

Ovanför den orörda stammen höggs en skära runt om, så att barken lossnade. Väl en meter ovanför denna skära höggs sedan en ny skära runt omkring stammen igen. Mellan dessa skärar ristades sedan barken upp med yran, vilken drogs efter trädet. Barkrullen lossades från trädet med tillhjälp av yran och en kil av gran, som starks in mellan trädet och barken. De något mer än meterlånga barkrullarna lades in i varandra till lämpliga bördor, vilka buros hem på ryggen.

De avflädda stammarna användes ibland till ladubyggnader. I byn Änäset i Degersfors socken flyttades för ej så länge sedan en gammal

lada, och på de stockarna sågos tydliga märken efter, huru bark var huggen av dem.

Var avståndet från det ställe, där man tagit bark ej för långt till gården, kunde det hända, att stockarna köddes hem till ved. Men oftast fingo de ruttna ned till ingen nytta.

Iman barken togs lös från stammarna, skrapades det grövsta yttersta lagret bort. Barken torkades, sen den tagits loss, först i det fria, och sedan torkades den i bastun. Sedan barken torkats, stötte den i tummar till mindre stycken. Vid detta arbete använde man sig av bränzäpan, brandkäppen, som hade slipats mycket vass. De sönderstöta styckena maldes

Landsmålsarkivet Uppsala 3026:5
I. Pettersson, 1930. DEGERFORS
VB.

Fgl. 19

sedan på handkrarren eller bärk-krarren. Mjölet man erhöill benämndes fjurrämjöl, och brödet, som bakades därutav kallades bärkbröd.

Brödet gräddades i bakugnen. Detta bröd ansågs vara en synnerligen svag föda, det var bara bärkfylla, och man blev bara gräda, uthungrad, därutav. Som exempel på dess ringa näringsvärde hörde jag berättas om en stor familj, vilken hade ett pund mjöl i veckan att livnära sig med. De blandade ut mjölet med bärk- och lavmjöl. Men så tog utdrygningsmjölet slut. Familjen redde sig ändå lika bra med det rena mjölet ensamt, ehuru portionerna blev mindre.

Turubark användes även såsom nödfoder åt kreaturen. Då skrapades det

Landsmålsarkivet Uppsala 3026:5
I. Pettersson, 1930. DEGERFORS
VB.
Frgl. 19

yttersta barklagret inte bort så särdeles väl. Innan denna bark gavs åt kreaturen, övergöts den med kokande vatten.

Ett slag av nödbröd bereddades på följande sätt. Man tog slödiköna, slöfya med bara mätalusa, kornax, vilka matat så dåligt, att bara en liten början till kärnbildning fanns. Dessa ax höggos loss från skåna med nivaföra, handskäran, hackades sönder i småbitar, vilka uppsamlades och torkades på bastun till de blevo frön d. s. v. möra. Så malades de på hand- eller bäck kvarnen, varefter det bakades bröd av det så tillverkade mjölet. Detta bröd måste bakas tjoct för att det skulle hålla att hantera. Det brukade bakas så tjoct som knivbäkan, baksidan av knivbladet, $\frac{1}{8}$ tum. Det blev alldeles svart. Av

detta bröd gjordes bräfan, bryta, i brömyölk,
 skummjölk, d. s. v. brödet bröts sönder i skum-
 mad mjölk. En av mina sagesmän Johan Johans-
 son i byn Vännäs Degersfors m., vilken är någ-
 ra år över 70, minnes huru han som barn
 dagligen fick äta denna smat, och huru man
 efter en sådan måltid inte ens var halvmätt.
 En del personer kände inte denna smat utan
 kräktes strax upp den, och många blevo ge-
 nom denna kost så utsultna, att lem-
 marna darrade. Gröt kokades också av
 detta mjöl. I byn Lillhäsk bodde då
 en bonde, som hette Jon Jonsson, och som
 hade så dåligt under nödåren, att han
 levde sämre än kräken. Han arbetade
 i pottarkstegen. Den enda mat han hade
 med sig var gröt av dylikt mjöl, och den
 gröten han hade med sig var avsedd att

säcka för veckan. Den blev grön av mögel, men han måste äta den, ty han hade ingenting annat att livnära sig med. Till julen hade gumman hans anskaffat en kaffetopp risgryn och en sinar, smula, vetemjöl. Av detta kokade hon en gröt. Men gubben tålde inte denna mat, så utsoulten, som han var, utan han dog av välfägnaden.

Nödbröd bereddades också utav granlar, islandslar och renlar. Larvorna samlades i säckar, vilka sedan buros hem på ryggen. Var sort skulle plockas för sig. Då det var kemburet, rensades det på så sätt att därja, granrisbarr, och boss plockades bort. Rensningen försiggick ofta inne på stuggolvet, eller och kunde man hålla till i fåhaspötjen, fåhusporten, eller på lönorn, på logen, eller uti någon bod. Den förut nämnde Johansson i Värms berättade,

huru han mindes sin mor sitta inne i stugan
 och rensa lav med barnskaran omkring sig,
 och huru barnen grät i hungern. Han mindes
 också, huru tårarna rann utefter moderns
 kinder, under det hon pluckade barr och boss ur
 laven.

— Sen laven rensats lades den i lut, där
 den fick ligga något dygn. Därefter hur länge
 den fick ligga där, har jag ej fått besked
 om. Efter lutningen vattulades laven, så att
 lutsmaken skulle vattnas bort. Efter vattningen
 breddes den ut på något bagarstugugolv eller
 så för att torka upp något, varefter den tor-
 kades färdigt på bastun. När den var riktigt
 torr, malades den, fortfarande var sort för sig.
 Mjölet man fick av granlar, kunde användas
 till brödbakning, ty det höll ihop bättre. Mjölet
 av islands- och renlar användes vanligen

Landsmålsarkivet Uppsala 3026:5
 I. Pettersson, 1930. DEGERFORS
 VB.
 Frgl. 19

till paltkokning. Men palten blev hård, den smakade illa, och magarna fördärvades därut-
av.

Idel delar av Degersfors sn., jag besökt, har
rönnbark åt kreaturen varit ett okänt begrepp.
Huru det förhöll sig med den saken, när det var
nöd tid, har jag ej fått reda på med någon säker-
het. Den bark, som använts som färför tycks
ha varit furubark. Vissurligen togs aspbark också,
men furubarken ansågs mycket bättre. Asp-
barken togs på våren och torkades i skogen. Även
över den slogs kokande vatten, innan den
gavs åt kreaturen.

Fären brukade få tälbär, ungtall, att
gnaga på. Man tog då hela den späda stam-
men, som avkvistades, varefter den sattes i lu-
tande ställning mot väggen inne i kätten. I-
bland klövs den på längden. Fären gnagde

[e?]

så småningom i sig barken. De avgnagda käjparna användes till ved. En björkkvist högs över på vår vintern, drogs hem på kälken och användes även till färför. Vit- och renmossa samlades i stuckä (se frågelista 7) och användes åt kreaturen. Ingnustädes i Degnerfors har jag hört nämnas, att hästgödsel används som kreatursföda.

Det bör tilläggas att på en del ställen kokades köttben, slogos sönder och malades till mjöl, som sedan användes till mat. Svamp plukades också, kokades och äts på en del ställen, men det sades, att av svampen fick människorna förstoppning och förstörde magarna för alltid.

Under nödåren 1866-67 köptes s. k. mjölmattor, varur de behörande fingo köpa mjöl. En sådan sögmjölsmatta skulle väga

16 pund och då kosta 50 riksdaler. Men mjölet hade fraktats sjövägen, var unket, möjligt och fyllt med stora klumpar, vilka måste slås sönder med hammare. Om någon under dessa år i dessa trakter hade köpt vetermjöl, hade han säkerligen blivit ansedd som galen, även om han gjort det, ehuru inte nöden stått för dörren. I vanliga fall kunde det hända, att någon köpte ett eller några skålpund vete till jul, men oftast köptes det intet. I en del byar var nöden alldeles förfärlig. I en by, Träsklia, bodde en gubbe Ol Andersa, vilken brukade säga, att han känt vad det ville säga att svälta ihjöl. Han var så uthungrad, att han inte kunde stä på sina ben, utan han måste ligga till sängs. Han blev räddad till livet, genom att en gumma kom till honom och hade med sig en liten

smörklimp. Denna smörklimp smältes,
och gubben fick dricka det smälta smörret,
och detta blev hans räddning.

Om nöden var stor i en del byar, så
hade däremot andra ingen vidare kän-
ning därutar. Det var i sådana byar i
synnerhet, där det var gott om givande
fiskvatten, och där det fanns karlar,
som jagade, och som kunde ta hem
mat från skogen.